

Доц. др Предраг ЈАШОВИЋ
Државни универзитет у Новом Пазару
Одсек српска књижевност и језик

УДК 371.3:82.09“18“
-оригинални научни рад-

МЕТОДИЧКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ТУМАЧЕЊЕ СРПСКОГ РОМАНТИЗМА У МУЛТИКОНФЕСИОНАЛНИМ И МУЛТИЕТНИЧКИМ СРЕДИНАМА

Сажетак: У овом раду одређујемо исходишта могућих грешака које настају услед тенденциозног читања и интерпретације у настави приликом обраде књижевноуметничких текстова из епохе српског романтизма. Као што је познато, епоха романтизма у целој Европи обележена је националним буђењем, развијањем националне свести и формирањем нација према новим, модерним, грађанским тенденцијама. По томе није био другачији ни поетски дискурс српских романтичара, изузев што је у овој јужнословенској држави до промена дошло са извесним закашњењем.

Да би код ученика била избегнута евентуална националистичка емпатичност (рецимо са текстовима П. П. Његоша, В. Караџића, Ј. Ј. Змаја, Ђ. Јакишића и Л. Костића), односно да се са другог аспекта не би испољио конфесионални антагонизам, неопходно је ученике припремити за читање ових текстова.

Кључне речи: текст, контекстуализација, читање, деперсонализација читалачког чина.

Мада су славеносербски писци с краја XVIII и с почетка XIX века добрим делом успешно извршили Доситејев програм просветитељства и формирање грађанске државе и грађанских институција, ипак није било слуха за народне тежње које су се пре свега, огледале у потреби за формирањем националне књижевности на народном језику (Деретић, 1983: 250). Та тежња постаће основно начело са појавом Вука и његовог ангажовања на плану заснивања националне српске књижевности у периоду од 1814. до 1847. Генијалност Вукове језичке реформе, поред Јернеја Копитара, препознаће Гете, браћа Грим, Ранке и Пушкин. Целокупно Вуково ангажовање на плану стварања националне књижевности поклапа се са општим слободарским тежњама устаника (1804-1815) и ослобађања од вишевековног ропства под Турцима и Хабзбуршком монархијом. Зато је на целокупном простору Јужнословенских земаља романтизам означавао буђење националног духа, стварање националних држава и књижевности (Живковић, 1991: 169). Ово опште-слободарско буђење јужнословенских земаља представља наставак и материјалну потврду Доситејеве молбе коју је овај у оди Јосифу II

1783. године упутио са жељом да ослободи „род српски“, „Босну“ која трпи „рабoту несносну“, Бугаре и Грецију (Доситеј, 2007: 16). У таквом једном општем слободарском штимунгу епохе током читавог деветнаестог века на Балкану, посебно међу југословенским народима, страшно је бујала национална интенција као освешћење народа, пре свих њених водећих интелектуалаца. Зато се у српској култури, па и у књижевности, на све стране тежи истицању националности. Тако грађанска обраћања (господине, госпођо) бивају преобраћена у брата, сестро, а персирање се укида. Интелектуалци своја крштена имена мењају, Тимотије Антанацковић постаје Богобојан Антанацковић, Алексије Радичевић – Бранко Радичевић, Ђорђе Поповић – Ђуро Даничић, а његови настављачи себе називају Даничари, Коста Новаковић – Стојан Новаковић, Јанићије Кујунџић – Милан Кујунџић, Јован Грчки – Јован Грчић, чак се посрбљују имена страних писаца Фридрих Готлиб Клопшток постаје Љубомир Богољуб Клопшток. Посрбљују се имена неких празника, па Св. Георгије, Јован Крститељ, Вознесеније, Рождество Христово, Воскресеније постају Ђурђевдан, Ивањдан, Спасовдан, Божић, Ускрс (Скерлић, 1953: 213), који су се под тим именом очували до данас.

У таквом штимунгу настала је и читава српска романтичарска књижевност. Зато је и поезија ове епохе углавном национално означена. То не би представљало већи проблем у разумевању да се ови садржаји, као спецификум једне националне књижевности, не предају и у вишенационалним и мултиконфесионалним срединама, где се оне могу двоструко тумачити, као што се углавном, изван школе и тумаче. Па се тако тумачење књижевности може преобратити у своју супротност. Наместо да побуди емпатичност са прочитаним, може покренути антагонизам до непријатељства; наместо да развија човекољубље, може раширивати непријатељство. Зато, практично, интерпретацијом дела појединих писаца (П. П. Његоша, Б. Радичевића, Ј. Ј. Змаја, Ђ. Јакшића) у школи ученике спремамо да их разумевају *ван школе у обиљу контекстуалних, тенденциозних читања*, која ретко долазе од стране професионалаца, а чешће су резултат лаичких интерпретација и идеолошких читања људи различитих (не)образовања, који само мисле да разумеју оно што су прочитали. Они не воде рачуна о метафоричном значењу и аутономности објекта који тумаче. Углавном, острашћени, не воде рачуна о могућим последицама својих текстова, нити познају методологију тумачења књижевних чињеница.

У српској књижевности стваралаштво с краја осамнаестог века до дубоко у другу половину деветнаестог века, суштински, припада књижевности српског романтизма.¹ На првом месту, као најпогоднији

¹ Јасно овај темпорални одсечак треба као такав, у односу на стилску и поетичку одређеност (условљеност) само условно прихватити, јер смо свесни да се већ трагови *сентимен-*

аутор за тенденциозно читање јесте дело П. П. Његоша (1813-1851). Идеолошка читања су, пре свега, резултат грађанског рата који се догодио на простору бивше Југославије. После тог крвавог и бесмисленог рата промениће се приступи готово свим врстама уметнина. Сложена, многим неразумљива књижевно-естетичка мерила биће сведена на проста, политичка, најчешће једнодимензионална националистичка мерила која су свима јасна. Таквим мерилима посебно је био подложен *Горски вијенац*.

Горски вијенац је књижевно уметничко дело које је израсло као „историческо собитије“ на једном догађају – истрази потурица. У новије време ово дело ванредне уметничке вредности за целокупно штокавско говорно подручје због своје тематске заснованости бива разапето на стуб срама, па се именује, иако није тако никад именовано, као *историческо собитије о истрази потурица*, што само по себи представља недопустиво читавање, рекли бисмо дописивање *Горског вијенца*.

Тако Есад Бајтал у раду *Горски вијенац кроз призму постгенцидног искуства Сребренице* сматра да „читањем универзалних, трезвено аксиолошких позиција умјетничке збиље те његовим ишчитавањем *cum grano solis*, тј. одбијањем да идеолошко – патриотски приступ делу третира као прећутни и као херменеутички инвентар вредновања умјетности и умјетничког“. Тумачи *Горског вијенца* заправо избегавају да ово дело сагледају у контексту истине и стравичног сребреничког погрома Бошњака. Он сматра да се тражени смисао, супротно канонима интерпретације која се залаже за семантичку аутономност текста, „лукаво уноси у облик који га садржи, а не извлачи га из облика/садржине текста (Бајтал, 2007: 167).

Парадоксално, али Бајтал чини потпуно супротно методолошким захтевима које сам поставља. Наиме, он се само привидно залаже за аутономност текста, јер доводећи текст у везу са актуелном политиком и односом између завађених, до јуче братских народа, није ништа друго до, у методологији књижевности познато као *идеолошко читање* које припада *спољашњем приступу књижевности* (Велек Ворен, 1985: 95-151). Према томе, матрицу према којој тумачи *Горског вијенца* најпре сами *у-читају* у његово дјело, а затим, ту себе-*учитаност* 'открива-

тализма находе у Доситејевој поезији, па се са стилским карактеристикама *предромантизма* протежу све до 1860. године. Опет, у оквирима овог темпоралног одсечка (1783-1860) група аутора (Д. Давидовић, Г. Магарашевић, Ј. Стегић, Ј. Суботић, Н. Грујић, В. Живковић, Б. Антанацковић, Н. Боројевић, Ј. Ст. Поповић, Љ. Ненадовић и Ј. Илић) представља одјеке *рестаурацијске књижевности* (1814-1848), односно *бидермајера* и *либералне књижевности*. Међутим, сам *романтизам* у српској књижевности траје од 1814. до 1890. године, а према Д. Живковићу протеже се све до 1914. године, где, у прилог његовој типологији, можемо истаћи рану поезију А. Шантића, који целином оствареног дела припада *српском модернизму*. Овом трећем, темпорално најдужем временском одсечку припадају сви писци о којима ће у раду бити речи.

ју' читалаштву као, тобоже, изнађени сигнум смисла самог дјела, можемо приписати и самом Бајталу, јер, зашто веровати да управо он не *учи-тава* своје значење у *Горски вијенац*, а потом га *потура* као врхунску истину којом се тобоже потврђује *неспорива мржња* између Црногораца и Срба према Бошњацима. Да би та мржња била истакнута као априорна датост Бајтал говори о „ужасном покољу (геноциду).“ (Бајтал, 2005: 167).

Енвер Ћатовић, рецимо, иде још даље, па *Горски вијенац* истиче као дело које је било непосредни инспиратор за геноцид, односно страдање у Сребреници. Пише: „Његош у *Горском вијенцу* описује историјска збивања у Црној Гори с почетка осамнаестог вијека позната као 'истрага потурица'. У ствари ради се о масовним етничким чишћењима муслимана, тј. Бошњака у старој Црној Гори, потакнутим слабљењем Османског царства у Европи. Током Великог бечког рата (1683-1699), охрабрени војним успјесима хришћанских земаља, црногорски православици су предвођени Његошевим претком Владиком Данилом намјеравали да се ослободе од Турака тако што би домаће муслимане Бошњаке покрстили или извршили над њима етничко чишћење, тј. геноцид“ (Ћатовић, 2010).

Ова два става, која се на нивоу тумачења тичу контекстуализације *Горског вијенца*, значајна су јер чине идеални пример за *злоупотребу књижевног дела*. То су примери како не треба читати ни један књижевни текст. У овим интерпретацијама, Његошу, односно његовом *Горском вијенцу*, као „историческом собитију“ о *уметнички представљеном*, суди се као о *реално догођеном*. Другим речима, суди се као о историјској чињеници, а познато је још од Аристотела да песници певају о ономе *како је могло бити*, док историчари пишу о *ономе како је било* (Аристотел, 1990: 59-60).

Бајтал се позива на Ћоровићеву *Историју Срба*. Што му се не свиђа, прећуткује или релативизира, а што му одговара, цитира извлачењем из контекста целине значења. Шта је заиста о „истрази потурица“ у Црној Гори написао историчар Владимир Ћоровић?

Саму тежњу ослобођењу Црне Горе овако описује: „Прави покрет за ослобођење Црне Горе од Турака јавља се тек за време Светог савеза, крајем XVIII века, и то иницијативом Млетачке Републике. Он, како смо видели, у овај мах није имао успеха, али је ипак оставио јака трага и велику омразу између Турака и Црногораца. Главно дело црногорске а најлепше песничко дело целе српске књижевности *Горски вијенац* Његошев приказује ослобођење Црне Горе на *други начин*“* (Ћоровић, 2011: 461). Ћоровић, дакле, Његошев поглед у *Горском вијенцу*, у односу на историјску истину истиче као приказивање на *други начин*. *Други начин* је садржан у тежишном померању мржње са Турака на до-

* Подвукао П. Ј.

маће потурице. „Стога се ослобођење Црне Горе имало извести тако да се те потурице или поново покрсте или да се истребе. Истрага потурица, тако замишљена је, *по предању** једног Бадњег вечера по целој земљи“ (Ђоровић, 2011: 461-462). И из садржине овог цитата ишчитавамо да Ђоровић јасно разликује *предање* од историјске истине. Нигде о истрази у *Горском вијенцу* не говори као о догођеном.

Кад утврђује генезу мржње Данила Шћепановића прозваног Петровић, наилазимо на овакав запис: „Постоји *предање** да је допао ропства код неког Демир-паше који га је много мучио и пустио тек после плаћеног откупа од 600 цекина отад он је, *вели се**, желео да, 'очисти' земљу од Турака“ (Ђоровић, 2011: 462). На крају, Ђоровић као историчар закључује: „По његовом делу (Његошевом), истрага потурица је била епохалан догађај, у чијем извођењу учествује само осам људи, мање дакле него у многој хајдучкој чети. Да тај догађај није имао никаквог већег значаја а да није био чак ни примећен нарочито у најближем суседству види се јасно по томе што о њему немају ни једне једине вести ни Млечани ни Дубровчани, у чијим су нам архивима очуване толике друге вести о догађајима много мање важности, него што би био овај. Нису га ни сами Турци схватили сувише трагично, јер не би, иначе, пустили да Данило крајем октобра 1709. дође у Пећ на црквени сабор, и да се врати без икакве штете“ (Ђоровић, 2011: 462). То су целовити цитати из Ђоровићеве *Историје* који се тичу овог догађаја.

Шта смо сазнали, и шта можемо прихватити као истину? Ђоровић као историчар *Горски вијенац* и догађај описан у њему вреднује као *предање*. По архивима нема материјалног доказа да се овај догађај уопште догодио, али му Ђоровић, руковођен опрезношћу историчара, није одрекао догађајност, већ му је релативизујући га, умањио важност. Са наше стране, као тумачи књижевних чињеница ту морамо стати, јер све што бисмо могли рећи било би *дописивање Горског вијенца* и историје, што је недопустиво. Са аспекта књижевне интерпретације истицања је вредно да ученицима предочимо да је неодрживо прихватати за историјску чињеницу говор књижевног јунака, што, рецимо Бајтал чини у више наврата, несвестан да су сви ликови, били они позитивни или негативни, Црногорци или Турци, мушкарци или жене, резултат пишчеве (Његошеве) инвенције. Све што постоји у једном уметничком делу јесте резултат уметничког поступка и ништа више, али ни мање. И у том односу доброг и злог, слободарског и ропског, мисаоног и профаноног, активног и пасивног, ратног и мирољубивог садржана је Његошева генијалност (јер све то долази из једног изворишта) и непролазна уметничка вредност *Горског вијенца*.

* Подвукао П. Ј.

* Подвукао П. Ј.

* Подвукао П. Ј.

Друго, претходни интерпретатори, поред идејно-националистичке острашћености, доводе у везу чињенице које су хронолошки неспојиве, јер им је догађајни контекст несразмерно другачији. Наиме, *Горски вјенац* као уметничко дело, представљени свет, сматра се, после 148 година, узрочником реалног догађаја у Сребрници, што представља још један идеолошки конструкт о Србима као геноцидном народу. Парадоксално је да тумачи из перспективе временске садашњице суде делу у којем је аутор за своју централну тему узео *предање из прошлости*. „Читати текст из свог времена значи видети шта нам он данас говори и говори ли ишта, а не шта ми њему имамо да кажемо да преведемо на свој језик контекста и сведемо на доказни материјал властитих теза“ (Ахметагић, 2011: 219).

Неоспорно је да је *Горски вјенац* дело са тезом која је садржана у целокупном опредељењу црногорског колектива за духовне вредности, односно, према косовском завету, за царство небеско. Отуда се кроз појединачно говори о општој слободарској тежњи. Мило Ломпар уводећи ренегатство као колективни феномен скида одговорност са појединца у оба смисла (Ломпар, 2010: 227).

Ту општу слободарску идеју лако је доказати. Наиме, можемо понудити ученицима да све оне делове где се у *Горском вјенцу* погрдно спомињу Турци, ислам и Мухамед читамо као њихову супротност, па наместо Турака читамо Црногорци, место ислама – православље, место Мухамеда – Исус. Дакле, ако на те цитате применимо Хусерлову *еидетичку редуцију* остаје феноменолошки *ресидуум* (остатак), односно „трансцендентално редуцирани феномен“ (Дерида, 1976) као естетичка суштина уметничког дела (Марковски, 2009: 98). Другим речима, ако изузмемо именовање ентитета, религије и богова који су, у односу на различита опредељења, нације и ентитете – заменљиви, остаје суштина цитата која је садржана у слободарској идеји, не једног већ свих који су се определили за слободу као врхунско начело живота, где материја обавезно остаје по страни, као небитно.

У том слободарском полету суштина *Горског вјенца* садржана је у чистоти виђења провиденцијалног и секуларног, као односа пријатеља и непријатеља (Ломпар, 2010: 231). При чему „у основно разликовање пријатеља и непријатеља – које претходи свему – улази психолошко и лично осећање да је реч о браћи“ (Ломпар, 2010: 232). Међутим, без обзира на заједничко порекло, божјој клици коју сви људи садрже у себи, у политичким играма на историјској сцени не могу бити (за)једно, јер су они други „прикривени савезници непријатеља“ (Ломпар, 2010: 232).

Да би потврдили категорију истости и указали на комплексност односа између вера са циљем да продубимо пријатељство, јер нам је исходиште исто, може послужити пословица коју је записао Вук С. Карацић (1787-1864): „Шта ти чини отац?/ Клања./ Шта ти чини мати?/ Крсти се./ А шта чиниш ти?/ Ја стојим међу њима, па се каменим.“ (Казало дијете коме је отац био Турскога закона, а мајка Хришћанскога) (Карацић, 1987: 308).

У прилог овоме можемо предочити ученицима да испред Завичајног музеја у Пријепољу постоји споменик који приказује мајку са два сина. Један син је исламске, а други православне вере. Њени наследници и наследници њених синова и данас живе у Пријепољу. Тек ова чињеница говори да је другост на Балкану реалитет, који није био тамо некад, већ је и сад, и као такав се догађа.

Како бисмо онемогућили само ишчитавање слободарских тежњи и општу нетрпељивост, додуше само према непријатељу (што је обавезно нагласити), из књижевне епохе српског романтизма можемо ученицима апострофирати стихове Бранка Радичевића (1824-1853) из *Бачког расанка* и његовог чувеног *кола*, где он слави Рваћане, Босанце, Сремце, Црногорце, Далматинце, Дубровчане, Славонце и Банаћане и позива све друге „дуж Дунава“ и друге „да је Драва“:

„И сви други амо, амо,
Амо да се поиграмо!
Ватите се кола тога,
Од вишњег је оно Бога:
Руком држи *братца брата**
Близу срца њега хвата.“

Пример да се у српском романтизму не испољава све само апострофирањем националног буђења, поноса и истицања јаства, јесте поезија Јована Ј. Змаја (1833-1904) и Ђуре Јакшића (1832-1878). Код Змаја можемо истаћи рефлексивну песму *Светли гробови*, која је универзалног карактера, а у контексту епохе представља продужетак Његошевог гномског стиха („Ко вјечно живи имао се рашта и родити“), као и све песме из циклуса *Булићи увеоци*. То ће рећи да мисаоност и бол не разликују националну и верску припадност. Ђура Јакшић, као прави пример бајроновског типа у српском романтизму, израженог бунта, необузданог темперамента, патриота у сваком сегменту свог егзистенцијалног и поетичког потврђивања, може послужити као идеалан пример да су се српски романтичари знали и подсмехнути себи и својим поколењима, као у песми *Отац и син*. У песми је син по свему другачији од оца и представља генерацију која ће превазићи заблуде и лирску, патетичну понесеност романтичара.

Зато је, са методолошког аспекта посматрано, Драгиша Живковић у праву кад истиче да је српску књижевност у целини, а посебно ову епоху, неопходно тумачити проналажењем мере између националног и наднационалног (Живковић, 1997: 63). То је могуће једино остварити компаративном методом сагледавања интертекстуалних веза. Те везе треба сагледавати, како *споља* (као утицаје и подстицаје), тако и *изнутра*, из остварених дела самих српских романтичара. Свако тумачење, како ове епохе, тако и књижевности у целини, ма које епохе и ма којег народа, мора бити лишено идеолошких и других контекстуалних наноса.

* Подвукао П. Ј.

Литература

1. Аристотел (1990). *О песничкој уметности*, прев. М. Ђурић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
2. Ахметагић, Ј. (2011). *Приче о Нарцису зостављачу: зостављање и књижевност*. Београд: Службени гласник.
3. Бајтал, Е. (2007). *Горки вијенац кроз призму постгеноцидног искуства Сребрнице*, Разлика, бр. 11, Тузла 2007, 165-181.
4. Велек, Р., Ворен О. (1985). *Теорија књижевности*, прев. А. Спасић и С. Ђорђевић. Београд: Нолит.
5. Дерида, Ж. (1976). *О граматиологији*, прев. Љ. Ш. Премец. Сарајево: Веселин Маслеша.
6. Живковић, Д. (1997). *Европски оквири српске књижевности*, књ. 1. Београд: Просвета.
7. Ломпар, М. (2010). *Његошево песништво*. Београд: Српска књижевна задруга.
8. Карацић, В. С. (1987). *Српске народне пословице*. Београд: Просвета, Нолит.
9. Марковски, М. П., Бужинјска А. (2009). *Књижевне теорије XX века*. Београд: Службени гласник.
10. Скерлић, Ј. (1953). *Историја нове српске књижевности*. Београд: Рад.
11. Ђоровић, В. (2011). *Историја Срба*. Ниш: Нова књига.

Predrag Jasovic, Ph.D.

METHODOLOGICAL SUPPOSITIONS FOR THE INTERPRETATION OF SERBIAN ROMANTICISM IN MULTICONFESSIONAL AND MULTIETHNIC COMMUNITIES

Summary: *In this work, we discuss the effects of possible mistakes which might occur as a result of biased reading and interpretation in teaching while discussing literary works of the period of Serbian Romanticism. As it is well known, the period of Romanticism in the whole Europe was characterized by national awakening, the development of national consciousness, and the formation of nations according to new, modern, civic tendencies. The poetic discourse of writers belonging to Serbian Romanticism did not differ much from this.*

Key words: *text, contextualization, reading, depersonalization of the reading act.*

Примљено: 5. 11. 2013. године.
Одобрено за штампу: 5. 12. 2013. године.